

राष्ट्रिय बीउ बिजन नीति २०५६

१. पृष्ठभूमि

उच्च गुणस्तरको बीउ बिजनको प्रभावकारी वितरण प्रक्रियाबाट कृषि उत्पादन बृद्धिको लक्षित उपलब्धी हासिल गर्न ठूलो टेवा पुग्दछ । कृषक वर्गलाई उपयुक्त बीउ बिजन समसामयिक रूपमा उपलब्ध गराउनका लागि हालसम्म विभिन्न प्राविधिक गतिविधि विद्यमान रहेको भए तापनि ती गतिविधिहरूबाट वञ्चित रूपमा उपलब्धीहरू हासिल हुन सकेको छैनन् ।

उच्च गुणस्तरको बीउ बिजन उत्पादन, प्रशोधन तथा परीक्षण व्यवस्था मिलाई गुणस्तरयुक्त बीउ बिजन सु-व्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराई सर्वसाधारण जनताको सुविधा तथा आर्थिक स्थिति सुदृढ गर्न वान्छनीय भएअनुरूप बीउ बिजन ऐन, २०४५ को व्यवस्था गरिएको छ । यसै ऐन अन्तर्गत बीउ बिजन नियमावली, २०५४ पनि जनसमक्ष आइसकेको छ । यो पक्षलाई दीर्घकालीन कृषि योजनाले प्रविधि क्षेत्रभित्र पर्ने र बीउको योगदान विशेष महत्वपूर्ण हुने भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ । यस्तो स्वीकारोक्तिलाई अब संस्थागत र कार्यक्रमगत व्यवस्थाबाट व्यवहारमा प्रभावकारी बनाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

उपर्युक्त आवश्यकतालाई विचार गरी दीर्घकालीन योजनाले राखेको कृषि विकासको लक्ष्य अनुरूप आर्थिक उपलब्धी हासिल गर्ने उद्देश्यले यो बीउ बिजन नीति प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. उद्देश्यहरू:

- २.१ विभिन्न बालीको आवश्यक गुणस्तरीय तथा परिमाणात्मक बीउ बिजन सुव्यवस्थित रूपले उपलब्ध गराउने ।
- २.२ गुणस्तरिय बीउ उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ।
- २.३ विद्यमान अन्तराष्ट्रिय विश्व व्यापारलाई दृष्टिगत गरी बीउ व्यवसायलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- २.४ नेपालको आफ्नै विशेषतापूर्ण बीउहरूको अनुवांशिक (Genetic) चरित्रलाई अक्षुण्ण र सुरक्षित राख्ने तथा सो उपरको अधिकार सुरक्षण गर्ने काममा अन्य सम्बन्धित निकायसित समन्वय गर्ने ।

३. नीति:

- ३.१ जातीय विकास तथा सम्बर्द्धन
- ३.२ जातीय विकास तथा सम्बर्द्धनको कार्य सरकारी स्तरबाट गर्दै आएकोमा भविष्यमा यो कार्य गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट समेत गराइने ।
- ३.१.२ जातीय विकासमा संलग्न हुने चाहने निकायले आफ्नो पूर्वाधारको अवस्था र औचित्यको पूर्व जानकारी गराएपछि मात्र जातीय विकासमा संलग्न हुन पाउने व्यवस्था मिलाइने ।
- ३.१.३ कृषि अनुसन्धानबाट विकसित नयाँ जातहरू कृषकस्तरमा वितरण हुनुअघि जात अनुमोदन, उन्मोचन तथा पंजीकरणको कार्य राष्ट्रिय बीउ बिजन समिति (यसपछि यस नीतिमा “समिति” भनिएको) बाट गरिनेछ ।
- ३.१.४ प्राविधिक दृष्टिकोणले कुनै जात अनुपयुक्त ठहर भएमा यसको नाम पंजीकरणबाट हटाउने र सोको जानकारी कृषकलाई दिने व्यवस्था उपर्युक्त समितिले मिलाउनेछ ।
- ३.१.५ जातीय विकासको सिलसिलामा स्थानीय जातको ठूलो महत्व हुन्छ । यसकारण कृषि जैविक विविधता संरक्षण (Agro-Bio-diversity Conservation) र जातको स्वामित्वको अधिकार (Variety Rights) स्थापना गर्ने ।
- ३.१.६ बीउको विकास र उत्पादन बढाउन सरकारी तथा निजी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय बीउ व्यवसायीहरूसँग संयुक्त भई कार्य गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

३.२ बीउ बृद्धि:

- ३.२.१ बीउ उत्पादन प्रणाली अर्थात न्यूक्लियस/प्रिवेशिक, प्रजनन, मूल र प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादन प्राणीलार्य कृषकहरूको माग अनुसारको परिमाणमा उपलब्ध हुनसक्ने गरी उत्पादनमा निरन्तरता दिइनेछ ।
- ३.२.२ उच्च मूल्यका बीउहरू उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- ३.२.३ न्यूक्लियस तथा प्रजनन बीउको गुणात्मक सम्बर्द्धन (Maintenance) तथा परिमाणात्मक उत्पादनको जिम्मेवारी प्रजनन (Breeder) मा

- निहित रहने छ । बीउको गुणात्मक सम्बर्द्धन तथा परिमाणात्मक उत्पादनको योजना तथा सोको व्यवस्था उपयुक्त समितिले मिलाउनेछ ।
- ३.२.४ मूल बीउ उत्पादनको कार्य सरकारीस्तर लगायत गैर सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा उत्पादन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । मूल बीउ उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने प्रजनन् बीउ (Breeder Seed) उपलब्ध गराउनका लागि प्रजनन बीउ उत्पादकहरु र मूल बीउ उत्पादकहरुको लागि आवश्यक पर्ने गरी परिमाणात्मक वासलात समितिले तयार गरी सोको आधारमा आवश्यक बीउ बिजन उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.२.५ प्रजनन बीउको माग सम्बन्धित निकायले राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिलाई अग्रिम जानकारी दिनेछ । यस सम्बन्धको कार्य योजना समितिले बनाउनेछ ।
- ३.२.६ उपरोक्त अनुसार नै प्रमाणित तथा उन्नत बीउ उत्पादनको कार्य गर्न चाहिने मूल बीउको आवश्यक परिमाणबारे राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिलाई अग्रिम जानकारी सम्बन्धित निकायले दिने र राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिले यस सम्बन्धमा व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.२.७ स्थानीय स्तरमा बीज बृद्धि कार्यक्रमको लागि सरकारी तथा गैर-सरकारी क्षेत्रबाट उन्नत बीउ उत्पादन गर्न सम्भाव्यता सहितको प्रस्ताव आएमा स्रोत बीउको व्यवस्था राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिले मिलाउनेछ ।
- ३.२.८ बीउ उत्पादन गर्दा बीउ बालीको प्रकार र जात अनुसार क्षेत्र निर्धारण र रजिष्टर्ड बीउ उत्पादन (Registered Seed Grower) को स्थापना गरी बीउ उत्पादन करारको आधारमा उत्पादन गर्ने व्यवसायीलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

३.३ गुणस्तर नियन्त्रण:

- ३.३.१ हालसम्म बीउ प्रमाणिकरण (Seed Certification) र यथार्थ संकेत पत्र (Truthful Label) लगाएर बीउ गुणस्तर नियन्त्रण गर्ने प्रावधान रहेकोमा अब आइन्दा गुणस्तर घोषित बीउ पद्धति (Quality Declared Seed System) समेत अपनाई बीउको गुणस्तर नियन्त्रण गरिनेछ ।

३.३.२ बीउको गुणस्तर कायम गर्न बीउ बिजन परीक्षण, बीउ विश्लेषण, बीउको नमूना संकलन, बीउ बाली निरीक्षण जस्ता विभिन्न कार्यहरू नेपाल सरकारबाट तोकिए बमोजिम, सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट गराइनेछ। सो कार्यको अनुगमन बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण कार्यालयले गर्ने गरी व्यवस्था मिलाइनेछ।

३.४ बीउ बिजन व्यवसायमा निजी क्षेत्रको संलग्नता अभिवृद्धि:

३.४.१ विभिन्न सरकारी र अर्धसरकारी निकायमा रहेका प्रशोधन एकाई र बीउ भण्डार सुविधाहरू माग भए अनुसार निजी क्षेत्रलाई उपलब्ध गराइनेछ। यसरी सुविधा उपयोग गरेवापत सेवा शुल्क लिइनेछ।

३.४.२ नेपाल सरकारमा दर्ता भएका बीउ उत्पादक, बीउ व्यवसायीहरूलाई गुणस्तरीय बीउ बन्धकी (Seed Pledging) गर्दा ब्याजको रुपमा ठूलो धनराशी खर्च हुन्छ। फलस्वरुप मूल्य उच्च हुन जाने हुँदा यस्तो बीउ कृषकले उपयोग गर्न सक्दैनन्। हाल यस्तो स्थिति विद्यमान छ। यस स्थितिको अन्त्य गरी उन्नत बीउ अधिकतम प्रयोग गरी राष्ट्रिय खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्नका लागि बीउ बन्धकी प्रणाली सुदृढीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ। अतः बीउ बन्धकी राखी भण्डारण गरिएको गुणस्तरीय बीउ भण्डारण गर्दा लाग्ने ब्याजको केही अंश नेपाल सरकारले व्यहोर्नेछ।

३.४.३ बीउ बिजन व्यवसायमा स्थानीय कर तथा भन्सार महशुलमा सहूलियत दिइनेछ।

३.४.४ निजी क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई तालिम तथा अन्य शिप विकासका अवसरहरू उपलब्ध गराइनेछ।

३.४.५ अन्य प्राथमिकता क्षेत्रमा परेका वा कृषि उद्योगहरू भै दर्ता भएका बीउ बिजन कम्पनीहरूलाई पनि औद्योगिक विकास ऐन, २०३८ ले दिएको सहूलियत राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिको सिफारिसको आधार मा उपलब्ध गराइनेछ।

३.४.६ गुणस्तरीय बीउ बिजनको प्रचार पसारका लागि निजी क्षेत्रलाई सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न संचार माध्यमहरूबाट विज्ञापन गराउन चाहेमा राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिको सिफारिसमा प्रचारप्रसार वापत विज्ञापनका लागि नेपाल सरकारले आवश्यक सहयोग गर्नेछ।

३.५ आपूर्ति व्यवस्था:

- ३.५.१ बीउको माग, आपूर्ति र निजी तथा सरकारी क्षेत्रको उत्पादनको अध्यावधिक रेकर्ड राख्ने र सोको जानकारी समितिबाट कृषकस्तर सम्म पुऱ्याउने प्रभावकारी कार्य गरिनेछ ।
- ३.५.२ आपूर्ति स्थितिलाई निरन्तरता दिनका लागि राष्ट्रियस्तरमा जगेडा बीउको (Buffer Stock) व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.५.३ बीउ व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि शीत भण्डार निर्माण तथा संचालन गर्न सहूलियत दिइनेछ ।
- ३.५.४ रोगरहित बीउ बेर्नाको उत्पादन बृद्धि गर्न सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा टिस्यू कल्चर जस्ता आधुनिक Bio-Technology प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ ।
- ३.५.५ खाद्य सुरक्षसँग आवद्ध बालीको बीउ विजनको अतिरिक्त घाँस, पुष्पवाली तथा अन्य बीउ उत्पादन र वितरणमा पनि जोड दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.५.६ यातायातको सुविधा अझै नपुगेको क्षेत्रको (पहाडी भेगमा) बीउ विजन आपूर्ति सुदृढ गर्न निम्न बमोजिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
 - ३.५.६.१ भौगोलिक विकटतालाई ध्यानमा राख्दै निजी क्षेत्रका उत्पादक र विक्रेताको संलग्नतामा बीउ विजन आपूर्ति गर्ने कार्यक्रमलाई बढाइनेछ ।
 - ३.५.६.२ दुर्गम पहाडी क्षेत्रमा बीउ विजन कार्यक्रम सुचारु संचालन गर्नको लागि कृषक समूह बनाई कार्य सञ्चालन कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
 - ३.५.६.३ सो कार्यक्रम संचालनको लागि श्रोत केन्द्रदेखि बीउ उत्पादन स्थलसम्म बीजबृद्धिको लागि लगिने श्रोत बीउ ढुवानीमा सहूलियत तथा प्राविधिक सेवा दिने व्यवस्था गरिनेछ ।

३.६ संस्थागत सुदृढीकरण:

- ३.६.१ राष्ट्रिय बीउ विजन समितिको सचिवालयको सुदृढीकरणको लागि आवश्यक जनशक्ति र श्रोतसाधनको व्यवस्था गरिनेछ ।

- ३.६.२ गुण नियन्त्रण कार्य गर्न बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण कार्यालयको स्थापना र आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ३.६.३ बीउ बिजन परीक्षण गर्ने सरकारी प्रयोगशालाका साथै गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रमा बीउको गुणस्तर परीक्षण गर्न बीज परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना गर्न दिइनेछ ।
- ३.६.४ बीउ बन्धकी (Seed Pledging) व्यवस्था सक्षम राख्न संस्थागत व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ३.६.५ बीउ व्यवसायमा संलग्न अर्धसरकारी निकायलाई विस्तारै व्यवसायीकरण गर्दै लैजो कार्य गरिनेछ ।
- ३.६.६ बीउ अनुसन्धान तथा बीउ उत्पादन संलग्न सरकारी निकायहरूको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै लैजाने गरिनेछ ।

३.७ जैविक/आधुनिक प्रविधि:

- ३.७.१ विश्वमा बीउ बिजनसँग सम्बन्धित अत्याधुनिक प्रविधिहरू विकास भएर प्रयोग भइरहेका छन् । यसैले नेपालमा पनि जैविक प्रविधि (Biotechnology) अथवा आनुवांशिक परिवर्तन (Genetic Engineering) आदि प्रणालीहरूबाट उत्पादन हुने GMO, Transgenic Plants तथा तन्तु विज्ञान (Tissues Culture) आदि विषयहरूमा पनि अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।
- ३.७.२ बाह्य देशहरूबाट उपरोक्त अनुसारका बीउ बिजन तथा विरुवाहरू नेपालमा भित्र्याउँदा यस सम्बन्धी सक्षम सरकारी निकायको निगरानीमा अध्ययन अनुसन्धान गरी यिनीहरूबाट जीव र वातावरणमा प्रतिकुल असर नपर्ने प्रमाणित भएपछि मात्र आम जनताको उपभोगको लागि परिचालन गरिनेछ ।
- ३.७.३ सर्वसाधारण जनताको भलाइलाई ध्यानमा राखी नेपालको वस्तुस्थितिमा उपयुक्त हुने जैविक सुरक्षा नियमावलीहरू (Bio-Safety) तयार गरी लागू गरिनेछ ।
- ३.७.४ अत्याधुनिक प्रविधिहरूको विकास गर्न नेपालमा चरणबद्ध रूपमा जनशक्ति तथा भौतिक पूर्वाधार तयार गर्दै लगिनेछ ।